



UNIUNEA EUROPEANĂ

GUVERNUL ROMÂNIEI

Fondul Social European

Instrumente Structurale

OIPOSDRU

ACADEMIA ROMÂNĂ

POSDRU 2007-2013

2007-2013

Axa prioritară nr.1 „Educația și formarea profesională în sprijinul creșterii economice și dezvoltării societății bazate pe cunoaștere”
Domeniul major de intervenție 1.5 “Programe doctorale și post-doctorale în sprijinul cercetării”
Titlul proiectului: “Cultura română și modele culturale europene: cercetare, sincronizare, durabilitate”
Beneficiar: Academia Română. Numărul de identificare al contractului: POSDRU/159/1.5/S/136077
Sesiunea Științifică „Cultura și dezvoltarea durabilă”
22 mai 2015

Gramaticalizarea ca mecanism al gradării. Un exemplu din franceza veche

Raluca Brăescu

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” /
Facultatea de Litere, Universitatea din București

Titlul proiectului de cercetare postdoctorală¹: *Gradarea în limba română. Perspectivă istorică și tipologică*; Îndrumător: prof.univ.dr. Gabriela Pană Dindelegan

1. Scurtă prezentare a proiectului

În tradiția interpretării românești, gradarea (reprezentată deopotrivă prin comparație și intensitate) este o categorie gramaticală morfologică a adjectivului și a adverbului. Această categorie are mai multe trepte exprimate analitic, prin mărci mai mult sau mai puțin gramaticalizate. Cele mai multe studii din lingvistica românească se opresc asupra inventarului de mijloace de gradare din limba actuală sau asupra unor aspecte punctuale ale construcțiilor gradate.

În proiectul meu propun o analiză a structurilor gradate în limba română veche, printr-o cercetare diacronică a unui corpus reprezentativ de texte românești, originale și traduse (cele mai multe din prima perioadă, adică din secolul al XVI-lea). Cercetarea istorică a fost, de altfel, primul obiectiv pe care l-am avut în vedere (vezi cele două articole trimise spre publicare și cele două comunicări susținute deja).

Structura monografiei finale. În prima parte a monografiei finale voi urmări structurile prin care se realizează intensitatea forte (structurile cu superlativ absolut), iar în partea a doua voi prezenta construcțiile comparative prin detașarea tiparelor din textele vechi. De asemenea, mă interesează dimensiunea tipologică a fenomenului, drept care voi avea în vedere investigația romanică.

¹ Această prezentare a fost realizată în cadrul proiectului “Cultura română și modele culturale europene: cercetare, sincronizare, durabilitate”, cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, contractul de finanțare nr. POSDRU/159/1.5/S/136077.



UNIUNEA EUROPEANĂ

GUVERNUL ROMÂNIEI

Fondul Social European

Instrumente Structurale

OIPOSDRU

ACADEMIA ROMÂNĂ

POSDRU 2007-2013

2007-2013

2. Stagiul de cercetare efectuat - Institutul național de limbi și civilizații orientale, Paris;

Perioada mobilității: 01.04.2015 – 01.05.2015.

Următorul stagiu planificat – Universitatea din Cambridge, în perioada 12. 06. 2015 – 12.07.2015 (dată fiind deschiderea prof. Adam Ledgeway (șeful catedrei de limbi romanice) către limba română și către lingvistica romanică în ansamblu.

Obiective propuse și rezultate obținute în urma mobilității la Paris

Obiectiv 1: Documentare bibliografică - actualizarea bibliografiei despre gradare prin accesarea bazelor de date disponibile și consultarea publicațiilor recente.

Obiectiv 2: Schimb de experiență - schimburi de idei și rezultate ale cercetărilor cu specialiști în domeniu în scopul de a putea detașa particularitățile limbii române între alte limbi romanice.

a) - susținerea unei comunicări cu titlul *Degree mechanisms in Romanian. A diachronic perspective*, în cadrul laboratorului „Théories et données linguistiques” organizat de INaLCO (3 aprilie 2015) ;

Atelierul *Théories et données linguistiques*, în cadrul SeDyL (*Structure et Dynamique des Langues*) este condus de Anaïd Donabédian și Alexandru Mardale. Laboratorul de cercetare SeDyL propune analiza unor aspecte precum: descrierea gramaticii limbilor lumii, studiul contactului dintre limbi, multilingvismul, variația și schimbarea lingvistică, tipologia lingvistică. Se urmărește realizarea unui cadru de discuție și interacțiune între doctoranzi și cercetători specialiști în domeniu.

3. Rezumatul comunicării susținute la INaLCO

În limba româna actuală, principalul mijloc de marcarea a superlativului absolut pentru adjective și adverbe este operatorul *foarte*. Am propus o analiză diacronică a construcțiilor cu adverbul / marcatorul de grad *foarte*, plasată în contextul general al cercetărilor asupra mecanismelor de gramaticalizare. Evoluția unei forme de la un item lexical la o unitate funcțională / mijloc gramatical se desfășoară în cadrul unui subset de schimbări lingvistice. Am avut două obiective principale; mai întâi, am prezentat specializarea adverbului *foarte* pentru realizarea superlativului absolut prin pierderea independenței sale semantice și gramaticale. Acesta este un proces lent, încheiat târziu, așa cum am demonstrat prin exemplele extrase din texte (originale și traduse) reprezentative pentru secolele al XVI-lea - al XVIII-lea. Apoi am arătat că introducerea lui *foarte* ca termen nou pentru marcarea gramaticală a intensității forte nu implică automat dispariția unităților



UNIUNEA EUROPEANĂ



GUVERNUL ROMÂNIEI



Fondul Social European



Instrumente Structurale



OIPOSDRU



ACADEMIA ROMÂNĂ

POSDRU 2007-2013

2007-2013

care exprimau aceeași noțiune și nici nu presupune o schimbare definitivă în evoluția termenului însuși.

b) - participarea (ca auditor) la unele dintre manifestările GLOW (38th Generative Linguistics in the Old World Colloquium), organizat de INaLCO, Universitatea Denis Diderot și CNRS (15-18 aprilie 2015). GLOW este un simpozion internațional de lingvistică generativă care include secțiuni paralele de fonetică, morfologie, sintaxă și semantică.

4. Direcții de analiză identificate prin consultarea bibliografiei disponibile

- a) Reanaliză și gramaticalizare
- b) Codificarea gramaticală a intensității
- c) Construcții comparative
- d) Conceptul de scalaritate
- e) Investigație romanică

5. Un exemplu de gramaticalizare în sistemul gradării din franceză

Sarcina lingvisticii istorice este căutarea regularităților de-a lungul numeroaselor și variatelor schimbări care se produc într-o limbă. Stabilirea regularităților îi permite lingvistului să formuleze legi de evoluție a limbilor și a sistemelor lingvistice (Marchello-Nizia 2001). Mai exact, lingvistul va fi interesat de apariția unor forme sau construcții noi (chiar paradigme întregi noi – vezi apariția articolelor în limbile romanice) și de regularitățile reperabile în timpul acestui proces (schimbări în etape, diminuări de sens, dezvoltarea unor valori gramaticale etc.), aspecte care determină reorganizarea sistemului gramatical. Aceste obiective îi vor permite să descopere proprietățile limbajului de-a lungul evoluției limbilor.

Cum se face că la un moment dat o unitate dispăre sau e înlocuită de o altă unitate care îi preia funcțiile? De ce un sistem gramatical acceptă această unitate sau construcție nouă? Cum se produc și cum se integrează paradigme întregi în sistemul lingvistic al unei limbi sau al unei familii de limbi (cum se întâmplă în familia limbilor romanice)? (Marchello-Nizia 2001).

Un fenomen înregistrat în limba română este el specific sau, dimpotrivă, este prezent și în alte limbi romanice? Cum se explică faptul că două sau mai multe limbi au un fenomen în comun? Această



UNIUNEA EUROPEANĂ

GUVERNUL ROMÂNIEI

Fondul Social European

Instrumente Structurale

OIPOSDRU

ACADEMIA ROMÂNĂ

POSDRU 2007-2013

2007-2013

tendință rezultă din originea lor comună? Este vorba despre un caz de împrumut? Sau sunt pur și simplu evoluții paralele care privesc mai multe limbi?

În latina vulgară, mijloacele de expresie (sintetice) recomandate de normele clasice se supun tendinței generale de simplificare morfologică, de regularizare și de marcare a expresivității suplimentare (Wüest 1998:92). Mijloacele analitice (care inițial erau numai simple variante) au avantajul expresivității suplimentare, parametru semnificativ în marcarea diferențelor de grad. Superlativul se marchează astfel prin mijloace variate: MAXIME, MULTUM, VALDE, PULCHRE, etc.

Dintre mijlocele analitice de marcare a intensității în limba franceză², am urmărit traseul lui *beaucoup* care l-a înlocuit (în secolul XV) pe mai vechiul *moult*, iar acesta este înregistrat ca un exemplu de gramaticalizare canonică. Se constată că, de fapt, sunt două forme *beaucoup* și *très*, nu una singură, care au înlocuit morfemul *moult*. În aceeași epocă, în limba franceză se petrec și alte schimbări (schimbarea sistemului de demonstrative, de nehotărâte, în sensul apariției unor forme diferite - pronume sau adjective). Se pune întrebarea dacă nu cumva există o legătură între aceste fenomene (Marchello-Nizia 2000, 2001). Mai multe schimbări, aparent aleatorii și independente unele de altele afectează micro sisteme ale limbii la un moment dat. Ipoteza cercetătoarei este că legătura dintre aceste schimbări este nevoia de a distinge unitățile de prim nivel (nume, pronume, verbe) de unitățile de nivel secund (adjective, determinanți, adverbe) pentru a extinde o ierarhie necunoscută de latină. Așa cum se reorganizează complet sistemul demonstrativelor în franceza veche, tot astfel se schimbă radical sistemul de marcare a intensității.

Dispariția unei unități din sistemul lingvistic

Forma *moult* moștenită din latină și de română, ca de altfel de aproape toate limbile romanice (port. *muito, muita*; sp. *muy, mucho, muchos, muchas*; cat. *molt, molts, molta, moltes*; occ. *molt, mult, mots, molta, moltas*; it. *molto, molti, molta, molte*) dispăre în franceză.

Ar trebui – arată Marchello-Nizia 2001 – să avem în vedere rezultatul acestei schimbări, faptul că au apărut două forme noi (*beaucoup* care cuantifică nume și intensifică verbe și *très* care se referă

² Periodizarea în limba franceză: sec. VI–VIII: protofranceza; sec. IX–XII: franceza veche (AF); sec. XII–XV: franceza veche clasică.



UNIUNEA EUROPEANĂ

GUVERNUL ROMÂNIEI

Fondul Social European

Instrumente Structurale

OIPOSDRU

ACADEMIA ROMÂNĂ

POSDRU 2007-2013

2007-2013

la adjective și adverbe, mai puțin cele de cantitate). Era așadar necesară marcarea morfologică a diferenței între părțile discursului de prim rang sau de rang secund. Și alte limbi romanice (spaniola, de exemplu), au introdus această modificare, dar mai puțin radical decât franceza; este vorba despre spaniola arhaică (sec. XII, XIII) care a utilizat o distincție la origine fonetică (*molt* a evoluat diferit înaintea unei consoane sau vocale și a dus la apariția formelor diferite *much extrana* sau *muy fuert*) (Lapesa 1981: 210); apoi aceasta s-a transformat într-o distincție morfosintactică: *muy* apare cu adjective sau adverbe, iar *mucho* este incident la nume sau la verb.

Gramaticalizarea unei unități

La origine, adverbul *beaucoup* este o sintagmă formată dintr-un adjectiv (*beau*) și un nume (*coup*). Polisemia numelui și mai ales a adjectivului nu este întâmplătoare (cuvintele cu un semantism vag sunt cele mai bune candidate pentru un proces de gramaticalizare). Într-un proces de gramaticalizare se produce pierderea semantismului original al termenilor (Lehmann 1982), iar, paralel, se produce achiziția unui alt tip de sens (cel gramatical, mai întâi intensificare, apoi cuantificare). La început, utilizările lui *beaucoup* sunt mai mult combinații cu verbe, apoi cu nume (chiar și cu nume la plural, deși sensul original era orientat către combinații cu nume la singular).

Semnele sau criteriile care marchează gramaticalizarea sunt:

- decategorializarea cuvintelor *beau* și *coup* de la adjectiv și nume la un singur termen invariabil, un adverb;
- desemantizarea lexicală a grupului și resemantizarea sa, dându-i astfel posibilitatea noului termen de a se combina cu elemente noi (numărabile sau animate, umane – *beaucoup de gens*, incompatibile, inițial cu substantivul *coup* din sintagma de origine);
- capacitatea de a adopta aceleași construcții ca *moult*, cu care intră în concurență la început (*beaucoup gens / moult gens*)

În primele apariții ale sale ca adverb, *beaucoup* intensifică, în primul rând verbe, apoi nume. Atunci când apare cu adjective sau adverbe, se remarcă faptul că însoțește alți operatori de intensitate (*plus, trop, moins, peu* – *beaucoup plus grant*) sau adjective deja intensificate (*pis, mieulz - autre perte beaucoup moindre*), la fel ca *moult* (dar diferite de *très*): *l'erbe si tres vers* (Perceval) - „l'herbe tellement verte”. Ca în orice proces de gramaticalizare, există o perioadă de coexistență a variantelor, topica este nefixată.



UNIUNEA EUROPEANĂ

GUVERNUL ROMÂNIEI

Fondul Social European Instrumente Structurale

OIPOSDRU

ACADEMIA ROMÂNĂ

POSDRU 2007-2013

2007-2013

Ipoteza ierarhizării claselor lexico-gramaticale este o modalitate prin care se încearcă găsirea unei explicații comune pentru mai multe tipuri de schimbări juxtapuse care afectează zone diferite în același timp. Se poate face corelația dintre cele trei fenomene: cel de dispariție neașteptată a unei forme, comparativ cu aspecte similare din alte limbi romanice (a lui *moult*), cel de apariție a unei unități (a lui *beaucoup*) și cel de schimbare de statut de la prefix la adverb operator (a lui *très*).

Referințe selective

- Anscombe, Jean-Claude, Tamba, Irène, *Autour du concept d'intensification*, „Langue française”, nr. 177, 2013, p. 3-8.
- Béguelin Marie-José, *Deux points de vue sur le changement linguistique*, „Langages”, nr.196, 2014, p. 13-36.
- Combettes Bernard, *Réanalyse et changement linguistique*, „Langages”, nr. 196, 2014, p. 53-67.
- Combettes, Bernard, *Approche diachronique des adverbiaux contextuels*, „Linx”, nr. 32, 1995, p. 33-50.
- De Mulder, Walter, *La linguistique diachronique: grammaticalisation et sémantique du prototype*, „Langue française”, nr. 130, 2001, p. 3-7.
- De Mulder, Walter, *La linguistique diachronique, les études sur la grammaticalisation et la sémantique du prototype*, „Langue française”, nr. 130, 2001, p. 8-32.
- Detges, Ulrich, Walteriet, Richard, *Syntactic change from within and from without syntax*, în *The Paradox of Grammatical Change. Perspectives from Romance*, Ulrich Detges, Richard Waltereit (ed.), 2008, p.1-30.
- Gaatone, David, *Esquisse d'un guide des perplexes : problèmes de définition et de classification des adverbes de degré en français*, „Langue française”, nr. 177, 2013, p. 37-50.
- Grinshpun, Yana, *Les faits de langue transparents de la grammaire française*, în *Vers une histoire générale de la grammaire française. Matériaux et perspectives*, Bernard Colombat, Jean-Marie Fournier, Valérie Raby (ed.), Honore Champion, Paris, 2012, p. 797-810.
- Haase, A., *Syntaxe française du XVIIe siècle*, Paris, Delagrave, 1935.
- Joly, Geneviève, *L'ancien français*, Paris, Belin, 2004.
- Kleiber, Georges, *À la recherche de l'intensité*, „Langue française”, nr. 177, 2013, p. 63-76.
- Lamiroy, Béatrice, *Degrés de grammaticalisation à travers les langues de même famille*, *Mémoires de la Société de Linguistique de Paris*, nr. 19, 2011, p. 167-192.
- Marchello-Nizia, Christiane, *Grammaticalisation et évolution des systèmes grammaticaux*, „Langue française”, nr. 130, 2001, p. 33-41.



UNIUNEA EUROPEANĂ



GUVERNUL ROMÂNIEI



Fondul Social European

POSDRU 2007-2013



Instrumente Structurale

2007-2013



OIPOSDRU



ACADEMIA ROMÂNĂ

Marchello-Nizia, Christiane, *Les grammaticalisations ont-elles une cause ? Le cas de beaucoup, moult et très en moyen français*, „L'Information grammaticale”, nr. 87, 2000, p. 3-9.

Ménard, Philippe, *Syntaxe de l'ancien français*, Bordeaux, Editions Bière, 1994.

Moignet, Gérard, *Grammaire de l'ancien français*, Klincksieck, 2002.

Newmeyer Frederick J., *La réanalyse syntaxique et le conflit formaliste-fonctionnaliste en linguistique*, „Langages”, nr.196, 2014, p. 37-52.

Perret, Michèle, *Introduction à l'histoire de la langue française*, Paris, SEDES, 1998.